

Szomorúan búcsúznak a Múlt és Jövő szerzőjétől, barátjától – és a rendszerváltás utáni magyar zsidóság egyik legfontosabb személyiségétől, aki kidolgozta és gyakorolta a holokauszt okozta lelki betegségek terápiáját. Emlékét szeretettel megőrizzük.

Virág Teréz

A vészorszak hatása a holokauszt-túlélők második generációjának magatartására

Az alábbiakban néhány esettörédeket fogok bemutatni, melyekkel azt kívánom demonstrálni, hogy a szülők múltban átélt szenvedései hogyan tükröződnek gyermekeik életében, hogyan jelenik meg – tudattalanul, mégis jól követhetően – a gyermek gondolkodásában és mindennapi cselekvéseiben a múlt árnyéka.

Sára 75 éves, első generációs túlélő. Az első interjúján első mondata: „Nem tudom magamat összeszedni.” Majd panaszkodni kezd szívbetegségére, mely egész életére rányomta bélyegét. Az a kispolgári zsidó környezet, amiben felnőtt, elidegenítette a gondolatától, hogy valaha családja legyen.

A következő beszélgetések során kibontakozott Sára élettörténete. Háromgyermekes zsidó családban nőtt fel. 12 éves korában összeállította a számára fontos emberi értékeket. Ebben a listában a szeretet a sor végére került. Anyjáról mint kiemel-

kedően széles látókörű, nagy műveltségű asszonyról beszélt, aki már a háború kitörésekor tudta, hogy rettenetes sors vár rájuk. Apja is szívbeteg volt, két héttel a német megszállás után infarktusban meghalt. Kérdésemre, hogy szerinte volt-e összefüggés apja halála és a zsidóságot fenyegető események között, ezt válaszolta: „Apám nagyon büszke ember volt, nehezen viselte a zsidótörvények okozta diszkriminációt.”

Az 1944-ben 22 éves Sára szerelmét a Don-nyarban, vidéken élő nővérét 4 hónapos kislánnyal együtt Auschwitzban pusztították el. Két nagynénjét és két nagybátyját is deportálták. Sárát lelkiismeret-furdalás gyöttri, hogy családtagjait nem tudta megmenteni a deportálástól.

Anyja idősebbik lánya deportálása után nagy körültekintéssel összegyűjtött három halálos adag altatót azzal az elhatározással, hogy Sárával és 15

éves fiával közösen öngyilkosságot követ el. Sára engedelmeskedett anyjának, és anyja magatartását ma is, ötven év után jó döntésnek tartja. Öccse, bízva hamis papírjaiban, nem vette be az altatót. Az öngyilkosság után Sára és anyja a Zsidókórházba került. Sárát visszahozták az életbe, anyján nem tudtak segíteni. Miután elhagyta a kórházat, tudta meg, hogy öccse „lebukott”, és egy nyilas suhanc a nyílt utcán agyonlőtte. Sára ötven éve vádolja magát, miért nem segített anyjának rábeszélni öccsét az öngyilkosságra. Azt a hibás következtetést vonta le, hogy ha őt visszahozták az életbe, akkor ez öccsével is így történt volna.

Az öttagú családból Sára az egyetlen túlélő. Magányát a következő szavakkal jellemzi: másokhoz, ha egyedül élnek is, időnként becsönget egy unokaöcs, egy távoli rokon egy csokor virággal, egy tálca süteménnyel. Vele ilyesmi sohasem történik.

A második történet Rebekáról szól. Első találkozásunkon az első mondata így szólt: „Összeomlott az egész világ!” Rebeka 1948-ban született, második generációs túlélő. Már az első beszélgetés során összekapcsolja a jelenben összeomlott világot a család múltjával.

Anyját fiatal lányként testvérével és szüleivel együtt deportálták, apja a Don-kanyar után került Auschwitzba. A két nővér között elszakíthatatlan érzelmi kapcsolat alakult ki: az auschwitzi szimbiózis, a prices közössége életre szóló szoros köteléket hozott létre, ami erősebb volt a férjéhez, lányához fűződő kapcsolatnál. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Rebeka szülei elváltak. Az anya ekkor már sok éve pszichiátriai kezelésre szorult súlyos depressziós tünetek miatt.

A család életét rettenetes tragédia rázta meg. A mindenkinél jobban szeretett nővért egy suhanc – mindenféle személyes motiváció nélkül – az apjától ellopott pisztollyal saját kertjükben agyonlőtte. Kilenc évvel később az anya öngyilkosságot követett el. Ez az öngyilkosság már a második kísérlet volt. Mint említettem, az anya folyamatos pszichiátriai kezelés alatt állott. Semmi jelét nem tapasztaltam, hogy a kezelés során felmerült volna a család elszegvedett múltja.

Vajon valóban összeomlott-e Rebeka világa? Való igaz, hogy jelentkezésekor rossz állapotban volt, de ennek kiváltó oka, fia párkapcsolata és lányának külföldi tartózkodása nem állt arányban rossz állapotával. Ami valójában történt, az egészséges fejlődés velejárója, a szülőkről leváló gyerekek önálló

sági törekvése. De Rebeka számára annak elképzelése, hogy megszűnjön az általa vágyott szoros kapcsolat közte és gyermekei között, felkeltette a múlt félelmeit. Attól szenved, mint mondja, hogy „teljesen el fogom veszíteni a gyermekeimet”.

Egy jellemző epizóddal szeretném megvilágítani a család működését. Noémi, Rebeka 19 éves lánya nyelvtanulás céljából Angliába utazott. Amikor a szülők és az apai nagyszülők kikísérték Noémit a repülőterre, a következő párbeszéd hangzott el:

„Nagymama, ha te kibírtad Auschwitzot, én is ki fogom bírni Angliát.”

Mire a nagymama felháborodva utasította rendre unokáját: „Hogy lehet Auschwitzot összehasonlítani Angliával?”

Rebeka elmondása szerint férje, a vele való teljes egyetértésben nem anyjának, hanem Noéminek adott igazat.

„Noémi anorexiás, 44 kiló”, mondja Rebeka sírva. A 44 is a múltat idézi, különösen, ha egybevetjük Rebeka következő mondatával: „Olyan sovány, mint egy KZ-fogoly.” Rebeka azt is tudja, hogy lányának szorongásos álmai vannak. Az 1976-ban született Noémi gyakran álmodja, hogy bevagonírozóznak.

Az ambivalens anya-gyerek kapcsolatra mi sem jellemzőbb, mint hogy Rebeka azzal dicsekszik: „Noémi a barátnóm.” Fia egyetemi hallgató, partnerkapcsolatát teljesen elutasítja. Tudományos karrierjét félti a lánytól.

„Lelkem mélyén mindig arra vágyom, hogy kinyílik az ajtó, és megjelenik a két gyerek” – mondja. Amikor rájön, hogy gyerekei életét már nem tudja kontroll alatt tartani, kifakad: „Ha ezt tudom, nem szültem volna gyereket.”

Rebeka foglalkozása ékszerész. Egy alkalommal valaki eladásra bevitt az üzletbe egy csomó tört aranyat, benne jó néhány aranyfoggal. A látványtól rosszul lett: pulzusa 120-at vert, keze remegett.

Az aranyfogak kapcsán tovább mélyül a múltra emlékezés. Kedvenc köve a briliáns, de nem vágyik birtoklására. Úgysem viselné, a széfben tartani pedig értelmetlen lenne. Nagypja egy sokkarátos briliánssal a szájában utazott Auschwitz felé. A megérkezéskor társai rábeszéltek, köpje ki. Így is tett. Abban, hogy Rebeka nem vágyik briliánssra, implicitan benne van a múlt megismétlődésétől való félelem, hiszen a lágerek világában a tárgyak valóban elvesztették értéküket.

Gyerekeiről beszélve gyakori sztereotip mondata: „Nem látom a gyerekek jövőjét.” Alkalmam volt találkozni Noémivel. Gyönyörű, karcsú, meleg tekintetű modern lány. Külsejében semmi sem emlékeztet egy KZ-fogolyra.

Noémi színésznő szeretne lenni: a reális világból a színház világába vágyódik. Mivel több vetélkedőn első helyezett lett, feltehetően tehetséges is. Bátyja egyetemi hallgató, jól tanul, hivatástudattal készül a jövőre.

A harmadik történet Attiláról szól, aki 22 évesen keresett fel a KÚT-rendelőben. Szülei római katolikusok, erősen vallásosak, nemcsak az ünnepek szigorú megtartásában, hanem abban is, hogy egész életvezetésüket, beleértve az apa foglalkozását, áthatja a vallásosság. Attila neves egyházi iskolába járt, ott érettségizett. Az anya „hősieségéhez” hozzátartozik, hogy a misét – fájó térde ellenére – végigtérdepeli.

Attila 20 éves volt, amikor megtudta, hogy valójában zsidó. Az „elfelejtett”, eltűnkolt múlt mégiscsak előbukkant. A két nagypapa már a háború alatt meghalt, hogy milyen körülmények között, arról nem esett szó a családban. Anyai nagymamája és nagybátyja külföldön, a szülők állítása szerint Franciaországban, valójában azonban Izraelben él. Első hazalátogatásuk előtt a 12 éves Attila lázasan tanult franciául, hogy így beszél velük. A nagymama azonban egy szót sem tudott franciául. Amikor 20 évesen egy távoli rokona „felvilágosította” származásáról, akkor tudta meg, hogy anyai nagyapját, apai nagyszüleit, egész családját koncentrációs táborban ölték meg.

Az elhallgatott múlt azonban már korábban felszínre tört. Első öngyilkossági kísérletét 8 éves korában követte el. A nyaralóban mély lyukat ásott a kertben, száraz leveleket, ágakat hordott bele, majd a bejáratot deszkával, faágakkal eltorlaszolta, és a menekülés útját így elvágva, az avart meggyújtotta. Valakinek feltűnt a füst, súlyos füstmérgezéssel húzták ki a gödörből.

Sem a szülők, sem Attila környezete nem fedezte fel, hogy az öngyilkossági kísérletben a múlt árnya kísért: a füstmérgezés a nagyapák, az apai nagymama és a többi családtag auschwitzi gázhalálát idézi.

Az első öngyilkossági kísérletet felnőttként több hasonló követte. Egy ízben egy mérges gázokat termelő barlangba ment, azzal a szándékkal, hogy ott gázmérgezést szenvedjen. Toxikus állapotban, hallucinálva – mint mondta –, átélte a gázkamra ret-

tenetét, majd, bizonyára a hallucinációk következtében, mégis kitámolygott onnan. Gyógyszeres öngyilkosságot is megkísérelt. Izraeli nagybátyja azonnal iderepült. Ő volt az egyetlen, aki előtt világos volt az összefüggés Attila öngyilkossági kísérletei és a családtagok tragikus sorsa, a szülők eltűnkolt múltja között. Sírva kérte Attilát, bocsásson meg szüleinek, és értse meg, hogy magatartásuk mögött a zsidó sorsból való rettegés húzódik meg. Attila felépülése után kettesben keresték fel azt a koncentrációs tábor, melyben a családtagokat meggyilkolták.

Tarpataki Róza 19 éves egyetemi hallgató, depresszió és csonkítási félelmei miatt keresett fel a KÚT-rendelőben. A név kitalált, de jellegében közel áll a valódihoz; semmiképpen sem feltételeztem, hogy egy zsidó család problémáival találkozom. Csonkítási félelme a melleire irányul, attól retteg, hogy emlőrákja *lesz* és „a melleit le kell vágni”. Kérdésemre, hogy előfordult-e a családban hasonló műtét, kiderül, hogy apai nagyjával valóban ez történt. A nagymama említése megindította a múltba való emlékezést. 1944-ben apja 6 éves volt. Miután apja munkaszolgálatosként meghalt a Don-kanyarban, a fiú a Zsidó Fiúárvaházban nevelkedett. Anyját 1944-ben Dachauba deportálják. Az árvaházi gyerekeket december 24-én éjjel kihajtják a Dunaparra. Zsolt is ott áll köztük mezítláb, várja a sortűzet, amikor egy Sztálin-gyertya fellobbanása megzavarja a gyilkosokat. A zavart kihasználva a 6 éves gyerek elrohan, és sikerül bemenekülnie a Pozsonyi úti házak egyikébe. Innen a gettóba kerül. Legfagyott és elgangrénásodott lábujjait később amputálni kellett.

Róza sírva mondta el a történetet, visszaemlékezve arra, mennyire félt gyermekkorában apja lábára nézni, és miként reménykedett annak idején, hogy majd felnőttként nem fog rettegni a lábcsonkok látványától.

A 19 éves Róza gyakran álmodik a múltból. Álmában háború van, apját-anyját elviszik, mert zsidók, de őt nem, mert nem zsidó. Az álomban önmagát akkorának látja, mint egy rózsaszín tortafigurát, „amelyet kiraktak a hidegbe”, csak egy nejlonpapírba van csomagolva. Álmában azt kiabálja: „édesapám”, noha sohasem szólítja így az apját.

Apjához kötődő érzelmeit a következőképpen fogalmazza meg. Úgy érzi, hogy neki két apja van. Az egyik egy kisgyerek, akit a rettenetes múltja miatt neki meg kell értenie. A másik egy tiltó, dühöngő, könyörtelen felnőtt, aki őt soha nem értette meg.

Bármennyire haragudott is apjára, a kisgyerek iránti szánalom soha nem hagyta el.

Iván 20 éves, szintén egyetemi hallgató. Depressziója miatt állandóan halasztja vizsgáit, ezért jött terápiába. Szomorúságát, lehangoltságát, az aktivitás hiányát a következő szavakkal jellemzi. Úgy érzi, egy külső erő összenyomja – ahogy ezt mondja, két karjával szorosan átkarolja magát –, állandóan olyan érzése van, mintha börtönbe lenne zárva. Rossz közérzete anyja tavaly ősszel bekövetkezett halála óta tart. Azóta – mint mondja – lábbon hordja ki a depressziót, és nem akar szorongásába belehalni.

Az elmondottakból elsősorban prizonizációs félelme ragadott meg. Előre szabadkozva a kérdés miatt, megkérdeztem, nem volt-e a családtagjai, rokonai, esetleg barátai közül valaki börtönben. Kérdésem látható meglepetést okozott, testhelyzetét megváltoztatta, összezárt karját leengedte. Nagypját – mondja – 1956 után letartóztatták, a börtönben elszenvedett kínzások miatt kiszabadulása után röviddel meghalt. A nagypapa halálának körülményeit, az 56-os börtönéveket a családnak el kellett titkolnia.

Saját apjának 1995-ben bekövetkezett halála – emlékezete szerint – nem rázta meg. Anyja nem sokkal később „utána ment apjának”. Depressziójának kialakulását soha nem hozta összefüggésbe a

család történetével, szenvedéseivel, hanem anyja halálával kapcsolta össze. Ezért megkérdeztem, melyik hónapban halt meg az anyja. Válasza mindketőnket meglepett, szinte megdöbbentett. Az anya október 23-án hunyt el.

A következőkben röviden összefoglalom, miben látom az ismertett élettörténetek üzenetét.

Sára anyjának gondolataiban a zsidóüldözés úgy jelent meg, mint amit nem lehet túlélni. Egyetlen lehetőség maradt, az önhalállal megelőzni saját maga és gyermekei elkerülhetetlen halálát és szenvedéseit. Az élet és halál kérdésében az öngyilkosságra biztató anyával való azonosulás Sárában hibás gondolatrendszert alakított ki, hiszen az, hogy ő túlélt az öngyilkosságot, semmiképpen sem bizonyíték arra, hogy öccse is túlélt volna. Valójában a családi élet elutasítását sem a kispolgári zsidó élettől való elfordulás, hanem a harmonikus élet elérhetetlenségének tudata táplálja.

Beszélgéseink során kibontakozott az a lelki folyamat, mely oda vezetett, hogy a társadalmi rendszer helyett önmagát vádolta az anyjával, öccsével, nővérével és annak 4 hónapos kislányával szemben elkövetett bűnökkel. Nem tudja megbocsátani magának, hogy életben maradt, s tudattalanul arra vágyódik, hogy ő is a holokauszt áldozata legyen, így tegye teljessé családjában a genocídiumot.

Vizsgáljuk meg Attila szüleinek túlélési stratégiáját. A holokausztban mindketten súlyos veszteségeket szenvedtek. Az anya apját, az apa szüleit és más családtagokat azért gyilkolták meg, mert zsidók voltak. A túlélést tehát a zsidó múlt eltagadására alapozták. Attilához, ha csak félszavakból is, mégis eljutott a múlt. Ezt már 8 éves korban elkövetett öngyilkossági kísérlete jelezte, a későbbiek pedig bizonyították, hogy az elhallgatás-

Lesznai Anna:
Virágkehely-kompozíció.
Hátoldalon szöveg:
Hímzés Petrovics Eleknél

A batvani Hatvani Lajos Múzeum tulajdona

ra építő stratégia nem vált be. Attila öngyilkossági kísérleteivel akarta vállalni az előtte eltitkolt és tőle megtagadott zsidó sorsközösséget.

Rebeka anyját örökre megbetegítette Auschwitz. Nővéréhez fűződő szoros kapcsolata megakadályozta, hogy jó feleség és jó anya legyen. Rebeka, éppen ezért, azt tűzte ki életcéljául, hogy olyan jó anyja lesz gyermekeinek, amiről depressziós anyja mellett csak ábrándozni tudott. A jó anya ideálja a depressziós anyával való ellenazonosításon alapult, és hiányzott mögötte az átélt, megtapasztalt pozitív viselkedési modell.

Róza 1977-ben született, ő szerencsére sohasem állt a Duna-parton sortűzre várva, de álmában elviszik szüleit, amint az apja szüeleivel valóban meg is történt. A terápia során Róza csonkolási félelme összefüggésbe került a család átélt szenvedésével, Róza valódi múltjával: a nagymama carcinomájának öröklése miatti félelme mögött saját, a zsidó származással járó vitális szorongása húzódott meg.

Iván prizonizációs félelme a család múltban átélt, eltitkolt félelmeit jeleníti meg. Anyja halálának napja örökre emlékezteti arra, amit apjának gyermekként kétségbeesett erőfeszítéssel kellett „elfelejtenie”.

Megkísérlem felvázolni, mi történt itt, és általában mi történik a holokauszt-túlélők terápiái során.

A szülők viselkedésében valamennyi esetben jól követhető, ahogyan a reális élet szenvedéseire reagáltak. Sára anyja a megpróbáltatás elől a halálba menekült, Rebekáé a depresszióba, majd az öngyilkosságba, Attila anyja a hazugságok útvesztőjébe, Iván szülei pedig a múlt elhallgatásába. Róza apjának csonkolt lába beszélt a feldolgozhatatlan múlttól. Ahogy Róza beszélni tudott apja és nagyanyja szenvedéseiről, úgy szabadult meg félelmeitől.

A holokauszt-túlélők és leszármazottaik terápiái során a kapcsolat legfőbb jellemzőjének azt tartom, milyen viszonyban van a terapeuta a múltbeli realitásokkal, a reális élet történéseivel, mi az, ami tudatát, érzelmeit befolyásolja, meghatározza. A múlt veszteségei mellett megjelenik-e a túlélés öröme? Hogyan lehet a hegeli Aufhebungot, a „megszüntetve megőrizni” ideális egyensúlyát elérni? Emlékezni a szenvedésre, a szenvedőkre, de ugyanakkor örülni a túlélésnek. A terapeuta csak akkor tud segíteni a múlt szavakba öntésében, ha ő maga – függetlenül attól, hogy az üldözöttek közé tartozik-e vagy sem – meggyászolta a holokauszt mártírjait, majd eljutott a túlélés öröméhez.

Sára beszélgetéseink során megértette, hogy életben maradásával ő az egyetlen tanúja családjá életének és halálának. Hogy a szíve akkor is fájna családtagjai pusztulása miatt, ha nem lenne szervi szívbjaja.

Rebeka megértette, hogy felnőtt gyermekeinek önálló élete nem jelenti, hogy összeomlott az egész világ. Férje felé tudott fordulni, és kezdi értékelni kettejük szorosabbá váló kapcsolatának bensőséges voltát.

Attila a következő szavakkal fogalmazta meg a benne meginduló változást: „Mi lesz velem? Én, aki több öngyilkossági kísérlet után vagyok, és unalmasnak és érdektelennek találok az életet. És mi lenne, ha egy szép napon elkezdeném szeretni az életet? Valakit? Magamat? A munkámat?”

Ha most befejezésül felteszem magamnak, mindannyiunknak azt a kérdést, mi a kivezető út a generációkon keresztül működő traumaátadásból, a válasz végtelenül egyszerű. Úgy kell beszélni a múlt szenvedéseiről, mint ami már lezárult, és hogy eközben átéljük a jelen örömeit, és felvillantsuk a jövő ígéretét.

A KÚT Alapítvány „*Oly korban éltem én e földön*” című konferenciáján 1996. november 17-én elhangzott előadás kibővített változata.

**Lesznai Anna: Meseillusztráció
A pólyásbaba napjai-hoz
(1910-es évek)**

A hatvani Hatvány Lajos Múzeum tulajdona